

Huishoudconsumptie als sociale praktijken: implicaties voor klimaatbeleid

---

Josefine Vanhille
Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleek
Universiteit Antwerpen

Deze nota bespreekt huishoudconsumptie door de bril van de sociale praktijkenbenadering¹. Deze alternatieve manier om huishoudconsumptie te begrijpen wijkt af van de manier waarop consumptie doorgaans wordt geconceptualiseerd in het beleidsdebat. Na een korte uiteenzetting van de uitgangspunten proberen we de implicaties te schetsen voor beleidsmaatregelen die zich richten op het bewerkstelligen van de transitie naar een koolstofarme maatschappij in de context van een welvaartstaat als de onze, waarbinnen zowel sociale als ecologische doelstellingen worden nagestreefd.

Uitgangspunten

In deze nota vertrekken we van twee uitgangspunten:

(1) Consumptie is geen doel op zich, maar een onderdeel van een sociale praktijk. Sociale praktijken begrijpen we als een samenhangend geheel van acties en discours rond hoe het in een bepaalde context de gewoonte is om het dagelijkse leven in te richten. Voorbeelden van sociale praktijken zijn bijvoorbeeld eten, wassen, spelen, pendelen, douchen, sporten, slapen, wonen,... In elke maatschappij (zoals onze huidige) bestaan praktijken die als normaal gelden om bv. zich te verplaatsen (met auto, fiets of openbaar vervoer), te eten (boodschappen doen in de supermarkt, een recept te koken, in gezinsverband aan tafel de maaltijd nuttigen), zich te verzorgen (dagelijkse douche, gebruik van verzorgingsproducten), een sport te beoefenen (met de specifieke uitrusting die hiervoor nodig is), ... Om huishoudconsumptie te begrijpen, is het nuttig om deze praktijken te bestuderen, en de eigenlijke consumptie van goederen (zoals respectievelijk een fiets, benzine, een abonnement voor het openbaar vervoer, voedingsproducten, kookboeken, ovens, deodorant, leidingwater, een douchekraan, sportkledij, etc.), als een afgeleide hiervan te beschouwen.

(2) Wanneer we voor huishoudconsumptie de directe milieu-impact (bv. van de gebruikte energiebron voor verwarming van de woning, of vervoer) en de indirecte milieu-impact (van alle natuurlijke bronnen gebruikt voor de productie en afvoer van bv. voeding, kleding, huishoudtoestellen etc.) samennemen, vormen ze de belangrijkste bron van broeikasgassenuitstoot van een land. Om de transitie naar een koolstofarme maatschappij te realiseren, zullen ingrijpende wijzigingen nodig zijn in de sociale praktijken en ermee samenhangende consumptiepatronen die de

---

¹ In feite is er geen één "sociale praktijkentheorie" maar is het een term voor een veelheid aan benaderingen die sterk heterogeen zijn, maar wel overeenstemmen in de keuze om "praktijken" centraal te stellen in de sociologische analyse (voor een overzicht, zie Rouse 2007 en Reckwitz 2002). In deze paper baseren we ons op de variant die het meest gericht is op het bestuderen van huishoudelijke consumptie. De sleutelreferenties waarop deze nota is gebaseerd zijn Warde (2005), Shove & Walker (2007), Røpke (2009), Shove (2010), Shove & Spurling (2013).

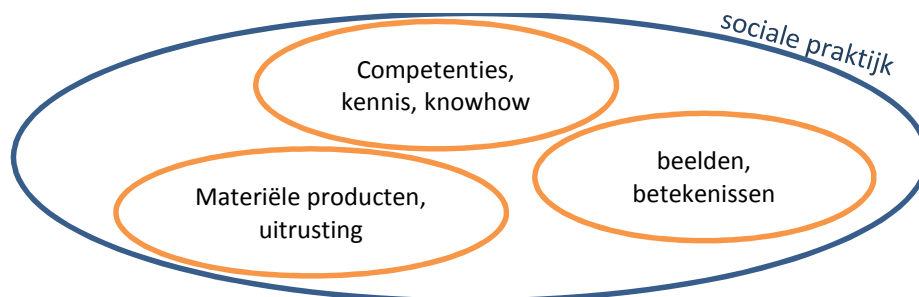
norm uitmaken. De concrete manier waarop we wonen, ons voeden of verplaatsen, zou daarvoor radicaal minder koolstofintensief moeten worden. Dit impliceert een proces van sociale verandering, waarbij de invulling van dagelijkse sociale praktijken die vandaag als 'normaal' geldt (verwarmen van gebouwen via een centraal verwarmingsysteem op aardgas), alsook de onderliggende infrastructuur (de pijpleidingen, het distributienetwerk, de manier waarop gebouwen zijn ontworpen) en instituties (veiligheidsregels omtrent verwarming in gebouwen, onze handelsrelaties met aardgas-exporterende landen) waar deze praktijken mee door worden vormgegeven en/of afhankelijk van zijn, onderhevig zijn aan een veranderingsproces.

Voorbij de tegenstelling tussen structuur en gedrag

Huishoudconsumptie kaderen binnen sociale praktijken wordt regelmatig naar voor geschoven om de onderlinge incompatibiliteiten tussen de twee dominante paradigma's over klimaatbeleid te overstijgen (Spaargaren 2011). Volgens het individualistisch paradigma, is klimaatverandering een gevolg van individuele keuzes van consumenten, wiens milieuonvriendelijke gedrag zal moeten worden aangepast om gevaarlijke opwarming te vermijden. Zo kan men ervoor kiezen zijn gedrag aan te passen en bv. een trui aan te doen in plaats van de verwarming hoger te zetten, of zijn koopgedrag aan te passen en te kiezen voor de milieuvriendelijkere versie van het product. Het systemisch paradigma daarentegen gaat er vanuit van sturen op het macro-niveau doeltreffender is dan sturen op het micro-niveau. In deze optiek moet klimaatbeleid vooral ingrijpen aan de productiezijde (minimumstandaarden, regulering). Technologische innovatie is een cruciale factor, de productie en werking van de goederen die het huidige samenlevingsmodel uitmaken, klimaatneutraal te maken (elektrificeren van het wagenpark, overschakelen naar recycleerbare en hernieuwbare grondstoffen voor de productie van goederen...).

De sociale praktijkenbenadering is geen combinatie van beide inzichten, maar een fundamenteel andere kijk op hoe sociale veranderingsprocessen zich ontwikkelen. Het bestuderen van de sociale praktijk in kwestie opent een breder perspectief dan het bestuderen van de consumptie op zichzelf, en dirigeert de aandacht naar aspecten die ermee samenhangen: (1) Welke betekenis geven mensen aan de sociale praktijk, welke (subjectieve) beelden worden ermee geassocieerd? (2) Op welke competenties en know-how doet de praktijk beroep? Welke kennis is ervoor nodig? (3) Welke materiële benodigdheden zijn nodig om de praktijk uit te voeren?

Figuur 1: schematische voorstelling van wat een sociale praktijk omvat

Dit verrijkte perspectief op huishoudconsumptie brengt vervolgens aan het licht op welke manier consumptie verweven is in het dagelijkse, normale verloop van het leven (bv. met de auto pendelen tussen woonst en werk), door welke instituties de sociale praktijk wordt ondersteund (bv. fiscaliteit

die de beloning van werknemers in de vorm van een bedrijfswagen bovenmatig aantrekkelijk maakt), en hoe infrastructuren bestaan of ontstaan die een bepaalde invulling van de sociale praktijk ondersteunen en gemakkelijker maken (bv. een hoge densiteit aan autosnelwegen). 'Keuzes' over dagelijkse routine consumptie worden zo in banen geleid, wat deze enerzijds een stuk eenvoudiger maken, maar anderzijds ook een bepaalde praktijk de standaard maakt, zodat moeilijker tot onmogelijk wordt om een andere keuze te maken die afwijkt van de standaard praktijk (lock-in) (bv. wanneer men door het gemakkelijke auto-pendelen een afgelegen woning heeft betrokken, kan nadien moeilijk worden overgeschakeld op een andere vervoerswijze, zelfs indien autogebruik minder aantrekkelijk wordt).

Toch zijn sociale praktijken continu aan verandering onderhevig. Het traject en de uiteindelijke uitkomst van dit veranderingsproces zijn niet vast te leggen, maar worden voortdurend beïnvloed door alle betrokken actoren in de verschillende domeinen van het dagelijkse leven: individuen en huishoudens, producenten van goederen en diensten, welke gebeurtenissen plaatsvinden, welke beeldvoering en discours domineren in de media en reclame, hoe de overheid ingrijpt op aan de gang zijnde processen, welke technologische doorbraken worden gerealiseerd, hoe de markt in een bepaalde context functioneert/faalt, veranderende opvattingen over wat goed, mooi, lekker, hygiënisch of statusrijk is, ...

Individuele mensen zijn noch passieve subjecten die de levensstijl ondergaan die maatschappelijke structuren voor hen vastlegt, noch is het samenlevingsmodel enkel het product van alle individuele consumptiekeuzes. Mensen spelen een belangrijke rol als de beoefenaars van de sociale praktijken, en hun evaluerende en creatieve vaardigheden bepalen mee in welke richting sociale praktijken evolueren. Tegelijk wordt benadrukt dat sociale verandering veel meer omhelst dan een aggregaat aan individuele keuzes: in het weefsel van elke samenleving zijn, door de technologieën, instituties en infrastructuren die worden gebruikt, bepaalde patronen van sociale praktijken voorgesloten waarlangs het gros van het dagelijkse leven verloopt.

Het vraagstuk hoe dan de transitie naar een koolstofarme maatschappij kan worden gerealiseerd, komt vanuit het oogpunt van sociale praktijken neer op het zoeken naar hoe milieuvriendelijke invullingen van sociale praktijken vorm kunnen krijgen, zich kunnen verspreiden, en tezamen een veralgemeenbare duurzame leefwijze kunnen vormen, die de standaard kan worden in plaats van de uitzondering.

Implicaties voor beleidsinterventie

Deze verschillende paradigma's op consumptie, hebben ook een directe impact op hoe beleidsinterventie wordt geconcipieerd.

In een **individualistisch denkkader** gaat men er vanuit dat het verschil in de strijd tegen klimaatverandering in de eerste plaats wordt gemaakt door de keuzes van individuele consumenten. De rol van de beleidsmaker is dan om de consument te verleiden tot meer milieuvriendelijke keuzes en tot een aanpassing van zijn gedrag. Dit leidt tot beleidsmaatregelen zoals prijszetting, overtuiging, het geven van advies. Shove (2010) vat deze kijk op sociale verandering samen als het ABC-paradigma, waarbij in de eerste plaats wordt ingezet op het veranderen van attitudes (A), als drijfveer voor het gedrag (of behaviour, B) waarbij individuen ervoor kiezen (choice, C) om milieuvriendelijker te handelen. De redenering impliceert dat als voldoende individuen ervoor

zouden kiezen om zich milieuvriendelijker te gedragen in de keuzes die ze maken inzake voeding, mobiliteit of wonen, klimaatverandering kan worden afgewend. Deze gedachtlijn legt hiermee de verantwoordelijkheid voor het afwenden van een gevaarlijke mate van klimaatverandering bij de burger-consument. Beleidsmaatregelen gebaseerd op dit denkkader pogen in te spelen op de drijfveren voor de keuzes die mensen maken (met financiële prikkels, advies, info-campagnes of 'nudging'), om meer mensen tot het beoogde gedrag te doen komen (fietsend naar het werk pendelen, geen onnodige lichten laten branden, een dikke trui aandoen en de verwarming een graad lager zetten, voeding met een lagere CO₂-voetprint consumeren, minder met het vliegtuig op reis gaan, gerecycleerd papier kopen, ...). Het centrale probleem met een ABC-perspectief op beleidsinterventie is dat klimaatverandering wordt gekaderd als een probleem van individueel gedrag, en hierdoor andere – even noodzakelijke – manieren om klimaatverandering aan te pakken buiten zicht blijven (bv. mogelijke interventies die gedragsverandering voorgaan).

Beleidsinterventie vanuit een **systemisch oogpunt** richt zich voornamelijk op het stimuleren van technologische innovatie. Terwijl efficiëntie wordt gepromoot (isoleren van huizen, verhogen van recyclagegraad), groene technologie wordt gesubsidieerd (zonnepanelen, biobrandstoffen) of hogere efficiëntiestandaarden worden gesteld (bv. aan huishoudtoestellen, nieuwbouw, of auto's), wordt de standaard levenswijze op zich niet in vraag gesteld. Huidige conventies blijven geldig, technologische innovatie zorgt er mede voor dat een status quo kan behouden blijven, met een koolstof neutrale vorm van de standaard levenswijze als uiteindelijk doel. De assumpties die worden gemaakt in een scenario waar dit zou lukken blijven echter controversieel (zo zou de grondstoffenintensiteit van onze huidige consumptie drastisch en aan een snel tempo moeten afnemen, terwijl de empirische evidentie tot op heden eerder het omgekeerde indiceert, bv. Druckman & Jackson 2009).

Benaderd vanuit een **sociale praktijkenperspectief** komt de focus van beleidsinterventie te liggen op hoe de verschillende actoren, waaronder burger en overheid, het weefsel waarin het dagelijkse leven zich afspeelt, mee bepalen. De manier waarop we ons voeden, hoe we ons verplaatsen, hoe en welke energie we verbruiken in het huis, is voor een belangrijk deel ingebed in sociale, institutionele en infrastructurele weefsels: hoe wegen aangelegd zijn, hoe ruimtelijke ordening functies als wonen, landbouw en groen spreidt, hoe voedseldistributiesystemen worden georganiseerd, hoe huisvestingsmogelijkheden zijn gestructureerd, welke tijdsindeling tussen betaalde arbeid, gezin, en ontspanning als de standaard geldt. In een sociale praktijkenkader bestaat het doel van klimaatbeleid er m.a.w. in om structuren en instituties die het dagelijks leven in banen leiden mee om te vormen, en zo de mogelijkheid te scheppen dat een duurzame manier van leven de standaard wordt.

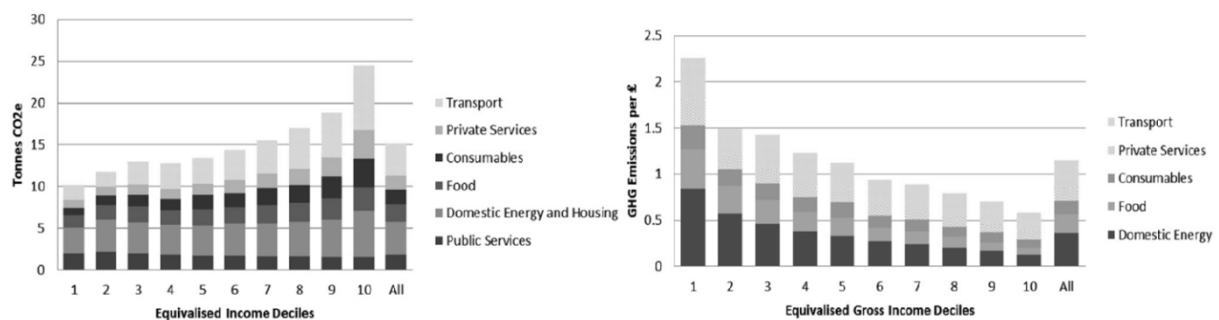
In andere beleidsdomeinen wordt al langer vanuit een dergelijke optiek geredeneerd. In het gezondheidsbeleid bestaat brede erkenning over hoe een gestructureerd publiek systeem van gezondheidszorg volksgezondheidsproblemen hanteerbaarder en betaalbaarder maakt. Ook maakt onderzoek meer en meer duidelijk dat een beleid dat enkel gericht is op individuele (eet)gedragsverandering weinig kans op slagen heeft voor het oplossen van een problematiek als overgewicht. Ongezonde leefomgevingen werken overgewicht mee in de hand (Townshend & Lake 2008). Om dit probleem echt tegen te gaan, zouden ook meer systemische niveaus moeten worden aangepakt, zoals de toegang tot gezond voedsel, en heersende tijds- en mobiliteitspatronen (Dixon and Broom 2007, geciteerd in Shove 2010).

Shove & Walker (2010) pleiten voor een klimaatbeleid dat tegelijk meer bescheiden en meer ambitieus is. Meer bescheiden in de erkenning dat overheidsbeleid nooit in een vacuüm de maatschappelijke transitie zal uitmaken: middenveld, producenten, burgers, moeten “mee” zijn om hun deel van het transitieverhaal te (kunnen) waarmaken. De ambitie om deze verandering gericht te sturen is in zekere zin een illusie, aangezien de impact van een maatregel is steeds afhankelijk van hoe de andere betrokken actoren ermee interageren. Rip (2006) noemt dit een co-evolutionaire kijk op veranderingsproces, en benadrukt dat interventies steeds zelf *deel uitmaken* van het veranderingsproces, eerder dan dat één actor dit veranderingsproces *aanstuurt*. Maar ook meer ambitieus, in de zin dat de reikwijdte van beleidsinterventie een stuk breder wordt gedefinieerd. Een verhoogd inzicht in de dynamieken tussen huishoudconsumptie en maatschappelijke structuren waarbinnen het dagelijks leven zich afspeelt, betekent ook erkenning voor hoe structuren onder invloed van de overheid, zoals fiscaliteit, het democratisch stelsel en ruimtelijke planning, de patronen van het dagelijks leven en daarmee ook de milieu-impact van routine huishoudconsumptie mee bepalen.

Sociale ongelijkheid en de verdeling van kosten en opbrengsten van de transitie naar een koolstofarme maatschappij

Milieu-gerelateerde interventie in huishoudconsumptie is een gevoelig domein. Men ontwaart snel paternalistische motieven in beleid dat wil ingrijpen op hoe mensen hun inkomen besteden. Ook is er geen gegarandeerd succesrecept voorhanden. De gebruikelijke beleidsinstrumenten als informatiecampagnes of belasting met het oog op een gedragswijziging zijn in sommige contexten succesvol en falen in andere. Maar er is bij beleidsmakers vaak ook een terughoudendheid uit sociale overwegingen. Wanneer milieubelastende consumptie via de fiscaliteit zou worden ontmoedigd, kent de verdelingsimpact van zo'n maatregel vaak een regressief patroon (Büchs et al, 2011). Het is bijvoorbeeld zo dat hoewel gezinnen met een laag inkomen nominaal minder verbruiken (linkerluik van Figuur 2), een proportionele belasting op koolstof toch een zwaardere last zou betekenen voor huishoudens met lagere inkomens dan voor huishoudens met hogere inkomens (rechterluik). Omdat het vaak basisnoden betreffen, spenderen armere gezinnen typisch een hoger percentage van hun inkomen aan de meest CO₂-intensieve consumptie zoals huishoudelijk energieverbruik, voedsel, en transport. Het duurder worden van deze goederen, zou hen bijgevolg relatief sterker treffen.

Figuur 2: Gemiddelde per capita CO₂- uitstoot (in ton) van Britse gezinnen in 2006 (links) en CO₂-uitstoot (in kilo) per £ totaal bruto gezinsinkomen (rechts), per consumptiesector en per inkomensdeciël.

Bron: Gough, I., Abdallah, S., Johnson, V., Ryan-Collins, J. and Smith, C. (2011), Table 4 and Table 14

Tegelijk geldt in ons land ook een pro-rijk verdelingspatroon voor een aantal belangrijke subsidies en fiscale voordelen voor milieuvriendelijke investeringen door huishoudens (isolatie, zonnepanelen,

voordelen voor nieuwbouw van lage energiewoningen). De mogelijkheid om de investering te doen is vaak voorbehouden aan gezinnen die een woning bezitten en voldoende bemiddeld zijn om de initiële kost te financieren. Deze observaties zouden kunnen doen besluiten dat er een soort trade-off bestaat tussen sociale en milieudoelstellingen in onze huidige welvaartsstaat (Gough 2013).

De vraag naar de sociale verdelingseffecten van de transitie naar een koolstofarme maatschappij kan echter op verschillende manieren worden opengetrokken. Naast vruchtbare pistes van onderzoek zoals bv. hoe verdelingseffecten breder gaan dan enkel deze van financiële aard², is de stelling van het SUSPENS onderzoeksproject dat sociale praktijken (en hun evoluties) op zich een sociale gradiënt kennen. Inkomen is een bepalende factor, zowel in de toegankelijkheid van sommige praktijken (vliegvakanties, automobilititeit), als in de manier waarop gezinnen sociale praktijken invullen (patronen van energieconsumptie in een krap huurappartement versus in een landelijke villa). Bij het bestuderen van hoe sociale praktijken met een grote CO₂-impact (zouden kunnen) evolueren in de transitie naar een koolstofarme maatschappij, is het relevant om hun sociale variëteit in de analyse mee te nemen.

Ook opkomende praktijken die zich expliciet inschrijven in een duurzaamheidsdiscours, zijn niet sociaal neutraal in hun effecten. Terwijl sommige zich expliciet richten op het benutten van inherente synergiën tussen sociale en milieudoelstellingen (met name in het domein van huisvesting, waar woonkwaliteit en de energie-intensiteit samen kunnen worden aangepakt), is de verdelingsanalyse van sociale praktijken zoals groepsaankopen bij lokale voedingsproducenten (bv. voedselteams), het verminderen van het aantal werkuren per week, of autodelen, niet a priori duidelijk. Deze maatregelen worden vaak genoemd wanneer men de mogelijke contouren wil schetsen van een duurzame manier van leven en consumeren in de toekomst.

De sociale praktijkenbenadering biedt een kader om te onderzoeken hoe levenswijzen en gepaard gaande consumptiepatronen verschillend zijn over de sociale lagen van de bevolking. Een integratief sociaal en ecologisch perspectief op basis van sociale praktijken kan aan het licht brengen hoe sociale en ecologische configuraties tesamen zijn vervat in bepaalde levenswijzen. Daarmee kan ook inzicht worden geboden in het vraagstuk welke soorten beleid gericht op het beïnvloeden van het sociale transitieproces naar een koolstofarme maatschappij, erin slagen om sociale en ecologische doelstellingen van de welvaartsstaat te verzoenen.

Referenties

Büchs, M., Bardsley, N., & Duwe, S. (2011). Who bears the brunt? Distributional effects of climate change mitigation policies. *Critical Social Policy*, 31(2), 285-307.

Bullard, R. D. (2000). *Dumping in Dixie: Race, class, and environmental quality* (Vol. 3). Westview Press.

---

² Met een verruimd welvaartsconcept zouden ook de verdeling van kosten en baten op het vlak van gezondheid en algemeen welzijn in kaart moeten worden gebracht van bv. (veranderingen in) luchtkwaliteit, kwetsbaarheid voor klimaatveranderingseffecten zoals hittegolven of overstromingen, of de beschikbaarheid van toegankelijke groenruimte in de buurt. Ook deze aspecten kennen een ongelijk verdelingspatroon, waarbij onderzoek herhaaldelijk aantoonde dat mensen met een lagere sociaal-economische status op deze domeinen sterker worden getroffen, bv. door een woonlocatie in een leefomgeving van lagere kwaliteit, of een kwetsbaardere gezondheid (O'Neill et al 2003, Bullard 2000).

- Dixon, J., & Broom, D. H. (Eds.). (2007). *The seven deadly sins of obesity: How the modern world is making us fat*. University of New South Wales.
- Druckman, A., & Jackson, T. (2009). The carbon footprint of UK households 1990–2004: a socio-economically disaggregated, quasi-multi-regional input–output model. *Ecological Economics*, 68(7), 2066-2077.
- Gough, I., Abdallah, S., Johnson, V., Ryan-Collins, J., & Smith, C. (2011). The distribution of total greenhouse gas emissions by households in the UK, and some implications for social policy. *LSE STICERD Research Paper No. CASE152*.
- Gough, I. (2013). Carbon mitigation policies, distributional dilemmas and social policies. *Journal of Social Policy*, 42(02), 191-213.
- O'Neill, M. S., Jerrett, M., Kawachi, I., Levy, J. I., Cohen, A. J., Gouveia, N., ... & Schwartz, J. (2003). Health, wealth, and air pollution: advancing theory and methods. *Environmental health perspectives*, 111(16), 1861.
- Rip, A. (2006). A co-evolutionary approach to reflexive governance and its ironies. *Reflexive Governance for Sustainable Development*. J. P. Voss, D. Bauknecht and R. Kemp. Cheltenham, Edward Elgar: 82-100.
- Røpke, I. (2009). Theories of practice—New inspiration for ecological economic studies on consumption. *Ecological Economics*, 68(10), 2490-2497.
- Rouse, J. (2007). Practice theory. In S.P. Turner and M. W. Risjord (Eds.), *Handbook of the Philosophy of Science: Philosophy of Anthropology and Sociology*. Elsevier.
- Sayer, A. (2013). Power, sustainability and well-being: an outsider's view. In E. Shove, & N. Spurling (Eds.), *Sustainable practices: social theory and climate change*. Routledge.
- Shove, E. (2010). Beyond the ABC: climate change policy and theories of social change. *Environment and planning. A*, 42(6), 1273.
- Shove, E., & Spurling, N. (Eds.). (2013). *Sustainable practices: Social theory and climate change*. Routledge.
- Shove, E., & Walker, G. (2010). Governing transitions in the sustainability of everyday life. *Research policy*, 39(4), 471-476.
- Spaargaren, G. (2011). Theories of practices: Agency, technology, and culture: Exploring the relevance of practice theories for the governance of sustainable consumption practices in the new world-order. *Global Environmental Change*, 21(3), 813-822.
- Townshend, T., & Lake, A. A. (2009). Obesogenic urban form: theory, policy and practice. *Health & place*, 15(4), 909-916.
- Warde, A. (2005). Consumption and theories of practice. *Journal of consumer culture*, 5(2), 131-153.